

Մորկընթառու, պաշտօնական միակ մարդը, թուրք պետական շատ մը կնճիռներէն ետք հասու եղաւ աղետալի իրականութեան, զիւնազիտական կեղծ ու շահախնդիր դարձուածքներն արհամարհելով, մարդասիրական զգացումով միայն տողորուած, յանուն քսաներորդ դարու քաղաքակրթութեան, և յանուն մարդկային իրաւանց և արժանապատուութեան՝ բողոքեց թրքական բռնութիւններու դէմ, թուրքիոյ քրիստոնեայ ժողովուրդներու հանդէպ գործուած անլուր և աննախընթաց ոճիրներու դէմ, և իր բողոքը արձանագրեց՝ Յիշատակարաններ, և կամ Վռախորի Գաղտնիքները հատորին մէջ (1918)։ Մորկընթառուի պատմութեան հատորը պիտի մնայ իբր կոթող մը՝ բողոքի և մարդասիրութեան ապագայ սերունդներու առջեւ։

Հէնրի Մորկընթառուի ծննդավայրը եղաւ Մանիայմ (Գերմանիա) 1856ին։ Ծնողացը գործերուն անյաջողութեան պատճառով՝ աւտոնց հետ միասին փոխադրուելով Միացեալ Նահանգները 1865ին, յաճախեց տեղական վարժարաններ, և ապա ծնողացը կարօտ վիճակին օգնութեան հասնելու համար՝ չնչին շարժականով մը աշխատանքի լծուեցաւ։ Կամքի կորովով յաղթեց դժուարութիւններու, և ըրած փոքր խնայողութեամբ՝ յաճախելով Նիւ-Եորքի, Քոլումպիա համալսարանը, փաստարան տիպոգրոսով պատկերեցաւ 1877ին։ Ուսման վարձը զգացումներու տէր՝ իր փաստարանական կարողութիւնը գործածեց միշտ արդարութիւնը պաշտպանելու։ ձեռներէց, գործունեայ ու վճռական միտք, հիմնեց զանազան դրամական ու կալուածական հաստատութիւններ։ Ան՝ եղաւ նաեւ Ամերիկեան Կարմիր Խաչի հիմնադիրներէն։ Ուսման վարձերու չերմ պաշտպան, սերտ բարեկամութեամբ միացաւ Ուիլսոնի թեան, և անոր ստիպումով մտաւ քաղաքական ասպարէզ։ Թուրքիոյ դեսպանութեանէն ետք, 1919ին Լեհաստան ղրկուեցաւ իբր Պետ Քննական Ֆանձնախումբի, և

ապա 1923ին Յունաստան, փոքր Ասիայէն և Արեւելեան Թրակիայէն փախուստով եկած Յոյները տեղաւորելու համար Յունաստանի մէջ։ Ֆրանքլին Ռուզուելթի նախագահ ընտրութեան ատեն ան կարեւոր դեր մ'ունեցաւ։ Իր բարեկամին համար ըսած էր. «Հոգեկան մեծ ղեկավար»։

Հէնրի Մորկընթառու, արդարութեան այս ուսկիւրան, հայութեան բարեկամը՝ կը մեռնի անցեալ նոյեմբեր 25ին իննըսուն տարեկան ծերունադարձ հասակին, աղաւթութեան ձգտող ճնշուածներու և Հայ Ժողովուրդի սրտին ու մտքին մէջ ապրելով՝ իր «Յիշատակարան» յուշարձանովը անմահացած։

Հ. Յ. Բ.

ՓՈՐՁՈՒԹԻՒՆ

Մուշեղ Էմ Ես Մուսաները երէկուան Որոնք ինծի սերոյ յոյժեր կու տային, Ու իրենց անուշ համբոյրներով երկնային Կը շոյէին հոգիս Ժպտուն, մանկական...

Ու խաբէցին ամէն անգամ զիս անոնք Պատրանքներով սըտապատիր գեղեցիկ, Եկան ինծի իբրեւ ոգի ու պարիկ. Երազներու հետ յուսախաբ ու անհոգ։

Եւ հաճոյքի ամէն շունչին համար գող, Երանութեան ամէն հեւքին համար սին, Սիրտըս խորունկ, Լայն վերքերով ծակեցին Ու լըքեցին վշտերուս հետ մենամուլ։

Աւ չեն կրնար անոնք խաբել հոգիս փորձ... Եթէ նոյնիսկ փորձութիւնը գրկէ զիս Ու փաթթուի հեշտանքներով իր վըզիս. Պիտի սիրեմ զինքը իբրեւ սիրուն օձ...:

ՅԱԿՈԲ ԳՈՒՅՈՒՄՅԱՆ

Ֆիլատելիա
2 օգոստոս 1943

ԳԻՏԱԿԱՆ

ԹԻՔՈՅ ՊՐԱՆԷ

Գիտական աշխարհը կը տօնախմբէ թիքոյ Պրահէ աստղաբաշխի ծննդեան 400ամեակը։ Բազմավէպ, արձագանգն ըլլալով այս միջազգային յարգանքի տրիտուրին՝ հանդէպ մեծ գիտնականին, համառօտիւ կը ներկայացնէ իր ընթերցողներուն՝ անոր կեանքն ու գիտական գործունէութիւնը։

Թիքոյ Պրահէ՝ շուետական ծագումով դանիացի ազնուական ընտանիքէ մը կը սերի. ծնած է 14 Դեկտ. 1546-ին Շօնէն գաւառի Քնուտսթրոփ աւատին մէջ։ Նախնական ուսումները զինքը կը պատրաստէին զրական ասպարէզին նուիրուելու։ 13 տարեկան եղած ժամանակը Քոփենհագէնի համալսարանը ղրկուեցաւ հետաւորութիւն և իմաստասիրութիւն սորվելու համար։ Հոս՝ 1560 օգոստոս 21-ին աւանատես եղած էր արեւու ամբողջական խաւարումի մը. այս երեւոյթը այնքան խորապէս ազդեց երիտասարդին վրայ՝ որ որոշեց աստղաբաշխութեան նուիրուիլ։ Ծնողքին ու դատարարականներուն կամքին հակառակ՝ նա գնեց զիրքեր ու քարտէսներ ու գաղտնի կը կարդար զանոնք։ Հապսպուրկի մէջ ծանօթացաւ Հայնցը Եղբայրներուն (Պօղոս և Յովհաննէս) որոնք նոյնպէս մեծ սէր կը տածէին աստղաբաշխութեան հանդէպ, ու ասոնց օժանդակութեամբ շինել տուաւ քանի մը աստղաբաշխական գործիքներ, սովորականէ մեծ չափերով։ Այս ատեններս է որ մենամարտի մը ժամանակ ըթին մէկ մասը կորսնցուց, զոր զարմանելու համար ստիպուեցաւ արծաթէ ըթ կրել։

Իր ծննդավայրէն ոչ շատ հեռու կ'ապրէր մօրեղբայրներէն մէկը՝ որ մեծ համարմունք

ունէր թիքոյի վրայ. անոր տրամադրութեան ղրաւ ղղեակին մէկ մասը՝ դիտարան մը շինելու համար։ Հոս է որ 1572 նոյ. 11-ին թիքոյ Կասսիոպէ համաստեղութեան մէջ՝ նոր աստղ մը նշմարեց, իր յաջորդական դիտողութիւնները հաստատեցին թէ իրապէս աստղ մ'է երեցողը և ոչ թէ զիսաւոր մը։ Երկու տարի վերջ՝ աստղը նորէն աներեւոյթ կ'ըլլար։ Այս երեւոյթը թիքոյ մանրամասն նկարագրութեամբ հրատարակեց «De stella nova» գրքոյին մէջ, որուն մէջ պակաս չեն նաեւ ժամանակի ազդեցութեան տակ խորհրդաբանական մեկնութիւններ ալ։ Իր այս գործով մեծ համբաւի տիրացաւ։

Փրեզերիկոս Բ հրաւիրեց զինքը իբր ուսուցիչ Քոփենհագէնի համալսարանը։ Ուսման շրջանը աւարտելուն՝ ուզեց հայրենիքը թողուլ՝ սակայն թագաւորին պընդումին վրայ մնաց Տանիմարը՝ շարունակելու իր գիտական աշխատութիւնները։ Թագաւորը իրեն իւրէն կղզին տրամադրեց՝ վրան դիտարան մը կանգնելու՝ հոգալով միանգամայն ծախսը։

Մեծ գիտնականը հոս աշխատեցաւ 21 տարի շարունակ անթիւ դիտողութիւններ հաւաքելով, որոնց վրայ յետոյ Քեփլէր և Նեւտոն հաստատեցին իրենց տիեզերական օրէնքները։

1590-ին Փրեզերիկոս Բ-ի մահէն վերջ՝ անոր որդին Քրիստիան Գ շրջապատուած թիքոյի նախանձորդներէն՝ գաղբեցուց օգնութիւնները։ Սակայն անոր գիտութեան համբաւը կը հնչէր արդէն բոլոր արքունիքներուն մէջ ու թագաւորներ կը ջանային զինքը ունենալ իրենց արքունիքը. ասոնց մէջ առաջնութիւնը ունեցաւ Ռուստոփ Կայսրը. ուստի թիքոյ թողուլ հայրենիքը՝ Փրակա մեկնեցաւ։ Հոն իբր օգնական կանչեց իրեն Քեփլէրը։ Թիքոյ Փրակայի մէջ վախճանեցաւ 24 հոկտ. 1601-ին 55 տարեկան հասակին մէջ։

Թիքոյ Պրահէի գլխաւոր գործը եղած է «Astronomiae instauratae gym-

nasmata» հրատարակուած 1602-ին Քեփլերէն, որուն առաջին մասին մէջ կը խօսի արեւու և լուսնի շարժումներու մասին և 777 աստղերու դիրքը կու տայ. երկրորդ մասին մէջ կը խօսի 1577-ին երեւցած գիսաւորի մասին, ապացուցանելով թէ ան մոլորակներու շրջանակներու մէջ է որ կը շարժի, ուստի չի կրնար երկրային շոգիացումներէ ձեւացած ըլլալ: Թէեւ նա մեծապէս կը յարգէր Կոպեռնիկոսը՝ սակայն կրօնական գաղափարներէ կաշկանդուած՝ չէր կրնար արեւակեդրոնային դրութիւնը ընդունիլ. այլ իբր տիեզերքի կեդրոն կը դնէր երկիրը՝ անշարժ, որուն շուրջ կը դառնան արեւն ու լուսինը, իսկ արեւուն շուրջ կը դառնան միւս մոլորակները:

Թիքոյ իր միւս գործերուն մէջ կու տայ նկարագրութիւնը գործածած և հնարած աստղաբաշխական գործիքներուն, կը տեղեկացնէ մեզ իր ըրած դիտողութիւններուն և գիտելոյն մասին և իր անձին շուրջ կենսագրական տեղեկութիւններ կու տայ:

Երիտասարդութեան շրջանին կը մշակէր նաեւ աստղագիտութիւնը (այսինքն է աստղերու շարժումներէն ու դիրքէն գուշակութիւններ ընել), սակայն տարիքը առաջ երթալով ըմբռնեց անոր ունայն ու անտրամաբան ըլլալը ու բոլորովին թողուց զայն:

Գ Ի Տ Ա Կ Յ Ա Ք Ա Ր

Ես ուզեցի ընտրեցի այս ապերախտ, նեղ ճամբան
Եւ իմ ետին ձգեցի ամէն հաճոյք, ամէն բան.
Գիտէի որ կը սպասէր պատիժն՝ ինծի լոկ բաժին՝
Բարեկամի իսկ ձեռքով, ճամբուս կիսուն, վախճանին:

Ես իմ ձեռքով տաշեցի փայտը խաչիս անիրաւ,
Արեւնեցայ ամէն օր, ձայն չհանեցի ես բընաւ.
Յետոյ եղայ ողջակէզ գաղափարին համար վեհ,
Արծարծեցի կայծն անշունչ, շուտով դարձաւ ան հրդեհ:

Ֆիլատեֆիա, 7 Յունիս 1944.

Թիքոյ լուսեւրական էր, բայց խորապէս հաւատացեալ քրիստոնեայ. իր գրութիւններու մէջ շատ յայտնի կ'երեւի իր հաւատացեալ հոգին. օրինակի համար կը գրէ. «Աստուածային իմաստութիւնը մարդը դրաւ երկրիս վրայ, որպէս զի անկէ՝ իբր դիտարանէ մը դիտէ բնութիւնն ու տիեզերքի կազմութիւնը և այսպէս այս վաղանցիկ կեանքին մէջ կարենայ տեսանել իրերու քննութենէն ճանչնալ մեծութիւնն ու իմաստութիւնը անտեսանելի Աստուծոյ: Ուստի, մարգարէներէն և մեր Փրկչէն մեզի յայտնուած յաւիտենական էակին և անքննելի Աստուծոյ վրայ մտածելէն վերջ՝ ոչինչ այնպէս հարկաւոր ու պատշաճ է մարդուս վախճանին, որուն համար ստեղծուած է ան, ինչպէս շարունակ քննել աստուածային գործերը, որ ամենուրեք կը փայլին աշխարհիս մէջ »:

Թիքոյ ստուգապէս աստղաբաշխութիւնը վերանորոգող գլխաւոր գիտնականներէն մէկը եղած է: Իր դիտողութիւնները, դիտակի գիւտէն առաջ, կարելի եղած մեծագոյն ճշգրտութեան հասած են: Ուստի իրապէս օղակ մը կը կազմէ մեծ աստղաբաշխներու ոսկեղէն շղթային մէջ. Կոպեռնիկոս, Թիքոյ, Քեփլէր, Կալիլէոս, Նեւտոն:

ՖԱ.

ՀԱՅ ԱՐՁԱՆԱԳՈՐԾ

ՏԻԿԻՆ ՆՈՒԱՐԴ ԶԱՐԵԱՆ

Տիկին Նուարդ Զարեան, դուստր յայտնի գրագէտ Կոստան Զարեանի, վերջերս Հռոմի «Accademia di Belle Arti»-ի մէջ կ'ընդունուէր որպէս Ուսուցչուհի քանդակագործութեան. անշուշտ արժանի գնահատանք մը իր տաղանդին, բայց միեւնոյն ժամանակ պատիւ մը նաեւ հայ անուան:

Տիկ. Նուարդ Զարեան, ծնած է Ֆիլինքէ 1917-ին: Մանկութեան տարիներուն շատ ճամբորդած է, գացած է Երեւան և Եւրոպայի զանազան քաղաքները. երկարատեւ մնացած է Փարիզ, որու թանկարանները իրենց արուեստի գանձերով յայտնի հետք մը թողած են անոր մտքին ու երեւակայութեան վրայ: Ուսած է Վենետիկ՝ արուեստի և գեղեցկութեան քաղաքին մէջ, և աւարտած «Liceo artistico» Գեղարուեստից վարժարանը, ուր գտած է իր ճշմարիտ ուղին՝ քանդակագործութիւնը: Անցնելով Հռոմ՝ չորս տարի աշակերտած է փրոֆ. Ծանելլի-ին «Accademia di Belle Arti» Գեղարուեստական բարձրագոյն Հաստատութեան մէջ: Ամուսնացած է Կ. Չիմարայի հետ, որ նմանապէս քանդակագործ մ'է: Տիկին Նուարդ կը պահէ սակայն արուեստագիտուհի իր կեանքին մէջ հօրենական մականունը:

Քանդակագործութիւնը իրեն համար հոգեկան ապրում մըն է կարծէք. նէ տարուած մի միայն արուեստի գաղափարականէն և ներշնչուած իր հոգւոյն հարուստ հայ ըովբէն, արաւորած է շատ կանուխէն այնպիսի գործեր, որոնք արուեստագէտներու սքանչացումին առարկայ եղած են. տեսած են անոնք հոն առնական ուժեղ

նկարագիր մը, ինքնատիպ արտայայտութիւն մը, «բիւզանդական ոգի», «արեւելեան զգայնութիւն», հակառակ որ նէ իր ուսումները ամբողջապէս կատարած է Իտալիոյ մէջ:

Տիկ. Նուարդ Զարեան առիթ ունեցած է մասնակցելու զանազան Յուցահանդէսներու, միշտ արժանանալով գնահատանքի: Իր «Մայրութիւնը», «Եգիպտացին»

Հօրս պատկերը